

М. Г. ХІРАМАГОМЕДОВ

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ ЗЕРНА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Досліджено науково-теоретичні засади державного регулювання національного ринку зерна в умовах глобалізації. Розглянуто підходи до визначення основних категорій державного регулювання ринку зерна. Запропоновано авторські визначення основних категорій державного регулювання ринку зерна в умовах глобалізації.

Ключові слова: державне регулювання, ринок, ринок зерна; механізм державного регулювання; суб'єкти державного регулювання; глобалізація.

The scientific and theoretical bases of the state adjusting of national market of corn are explored in the conditions of globalization. Different approaches are considered to determination of basic categories of the state adjusting of market of corn. Author determinations of basic categories of the state adjusting of market of corn are offered in the conditions of globalization.

Keywords: state adjusting, market, market of corn; mechanism of the state adjusting; subjects of the state adjusting; globalization.

Сучасній світовій економіці притаманні процеси глобалізації, а тому функціонування національних ринків, у тому числі ринку зерна, відбувається в умовах лібералізації міжнародних зв'язків. Тому розуміння сутності ринку, принципів його формування, а також визначення ролі державного регулювання в питаннях ефективності його функціонування в умовах глобалізації, є одним з актуальних питань економічних досліджень.

Значна кількість науковців досліджувала науково-теоретичні засади державного регулювання аграрного ринку та ринку зерна. Серед них М. Корецький, М. Латинін, М. Любас, С. Майстро, П. Макаренко, П. Саблук та ін. [12; 13; 14; 16; 17; 23]. Однак чимало питань стосовно визначення сутності основних категорій державного регулювання ринку зерна та розуміння сучасних процесів глобалізації і їх впливу на галузь залишаються недостатньо дослідженими.

Метою статті є визначення сутності та вдосконалення основних категорій державного регулювання ринку зерна в умовах глобалізації.

Сучасні процеси глобалізації економічних зв'язків і становлення глобальної економічної системи привели до розширення сфери прояву закономірностей розміщення всіх видів діяльності, у тому числі аграрної, далеко за межі державних кордонів.

Тема глобалізації економіки серед науковців є досить дискусійною.

Так, на думку Л. Бляхмана, глобалізація – це процес створення єдиного світового ринку товарів, послуг, фінансових ресурсів, технологій, інтелектуальної власності й робочої сили, інформаційною основою якого стає Інтернет. Політолог Д. Видрін вважає, що за своєю суттю глобалізація – це тотальна уніфікація світових правил гри [10]. Тарра Девід Г. терміном глобалізація називає процес міжнародної інтеграції економічної діяльності [22].

На думку Ю. Яковця, найбільш логічним є таке визначення: глобалізація – це процес інтернаціоналізації, що набуває глобальних планетарних масштабів та одержав нові прояви транснаціоналізації, тобто взаємопроникнення економік у глобальних масштабах [26].

В. Лукашевич вважає, що глобалізація – це об’єктивний процес, у ході якого зростають взаємозв’язок і взаємозалежність національних економік..., а в основі глобалізації лежить розвиток світових ринків товарів, послуг, праці, капіталу [15].

На думку Т. Фридмана, глобалізація – це нестримна інтеграція ринків, націй-держав і технологій... і має свій власний набір економічних правил, які базуються на відкритості, дерегуляції й приватизації національних економік з метою зміцнення їх конкурентоспроможності і більшої привабливості для іноземного капіталу [27].

Виникнення та розвиток ринку є тривалим історичним процесом, а його визначення як економічної категорії має багато різноманітних тлумачень, які мають як схожі риси, так і відмінності.

Першу спробу наукового визначення ринку зробив французький економіст О. Курно. На його думку, цей термін означає “будь-який район, на якому відносини покупців і продавців вільні, тому ціни на одні й ті самі товари мають тенденцію легко й швидко вирівнюватися” [5].

Американський економіст П. Хейне стверджує, що ринок – це набір взаємозв’язків або процес конкурентних торгів [24].

З. Ватаманюк, С. Панчишин та інші акцентують увагу на тому, що ринок – це “...місце, де покупці та продавці взаємодіють, щоб визначити ціни та кількості певного товару або послуги” [9].

За твердженням А. Гальчинського, П. Єщенко, Ю. Палкіна, “ринок – це цілісна система економічних відносин і зв’язків між покупцями і продавцями, що будуються на основі ринкових цін” [4].

За визначенням П. Макаренко, “ринок – це добровільна економічна угода, купівля-продаж, ... а зміст ринкового механізму формують три важливих його елементи: вільне виробництво (нерегульовані пропозиції), вільна купівля (нерегульований попит), вільна (нерегульована ціна), яка зрівноважує попит і пропозицію” [17].

У працях П. Самуельсона наведено визначення ринку як економічного явища: “...ринок – це механізм, через який покупці та продавці взаємодіють, щоб визначити ціну і кількість товару” [20].

Схоже визначення ринку дає К. Макконел: “...ринок – це механізм пристосування, що здійснює контакт між покупцями, або пред’явниками попиту, і продавцями, або постачальниками товару чи послуг” [18].

П. Саблук визначає ринок як систему товарно-грошових відносин, що виникають між покупцями і продавцями, яка включає в себе механізм вільного ціноутворення, вільне підприємництво, рівноправність та конкуренцію між суб'єктами господарювання у боротьбі за споживача [23].

У Британській енциклопедії “ринок” визначається як засіб, за допомогою якого здійснюється обмін товарами через прямий контакт покупців та продавців або через посередників [28].

Об'єктом дослідження є ринок зерна як складова загального ринку.

Згідно із Законом України, ринок зерна – це система товарно-грошових відносин, що виникають між його суб'єктами в процесі виробництва, зберігання, торгівлі та використання зерна на засадах вільної конкуренції, вільного вибору напрямів реалізації зерна та визначення цін, а також державного контролю за його якістю та зберіганням [1].

На думку М. Лобаса, ринок зерна і його формування засновані на наявності комплексу факторів, пов'язаних з виробництвом, споживанням, закупівлею, транспортуванням, зберіганням, переробкою, регулюванням і використанням зернової продукції [14].

В. Хорошуля наголошує на тому, що ринок зерна неоднорідний і складається з ринків: продовольчого, фуражного і зерна для промислової переробки, а також ринку насіння [25].

Г. Хорошуля вважає, що в основі формування і функціонування як внутрішнього, так і зовнішнього ринку зерна та продукції його переробки знаходиться попит і пропозиція на продовольче, фуражне, насінне зерно та зерно, яке використовується на технічні цілі [19].

Отже, поняття ринку загалом та ринку зерна зокрема, досить широке й неоднозначне. Тому відобразити його зміст можна, лише поєднавши основні підходи до його розуміння.

На наш погляд, проводячи наукові дослідження стосовно сутності ринку зерна в умовах глобалізації, треба приділяти увагу не лише економічним чинникам – ціні, конкуренції, співвідношенню попиту та пропозиції тощо. В умовах глобалізації необхідно обґрунтувати таку систему виробництва, обміну, розподілу та споживання зерна, яка б враховувала не тільки економічні інтереси суб'єктів цього ринку, а й сприяла вирішенню соціальних та екологічних питань розвитку сільських територій у рамках існуючої концепції багатофункціональності аграрного розвитку.

Вищевикладене дозволяє сформулювати авторське визначення поняття ринку зерна – це система політико-економічних, соціально-екологічних, культурно-освітніх та інших відносин між суб'єктами ринку, які здійснюються у сферах виробництва, розподілу, обміну й споживання зерна та сприяють суспільному розвитку.

Причому до суб'єктів ринку зерна в умовах глобалізації пропонуємо відносити не тільки визначений Законом України “Про ринок зерна” перелік (суб'єкти виробництва зерна; суб'єкти зберігання зерна; Аграрний фонд та інші

суб'єкти державних заставних закупівель зерна та державної аграрної інтервенції; акредитовані біржі; Фонд аграрних страхових субсидій України та інші суб'єкти державного регулювання ринку страхування сільськогосподарської продукції, інші суб'єкти господарювання, які діють на ринку зерна [1]), а й міжнародні організації і компанії (у тому числі ТНК) та наднаціональні органи інтеграційних об'єднань.

Позитивними моментами ринкового механізму є те, що він установлює безпосередній взаємозв'язок між пропозицією і попитом та з урахуванням цього зв'язку дозволяє корегувати їх. Однак учені визнають існування ситуацій і проблем, вирішити які ринок самотужки не в змозі. Вони отримали назву неспроможності (вади, провали) ринку, а саме: суспільні блага, зовнішні ефекти, природні монополії та інформаційна асиметрія [Там же].

Так, за твердженням П. Макаренку, “ринковій економіці притаманно багато проблем (або “провалів” ринку). Причому в міру її розвитку вони загострюються: аграрні кризи, масове руйнування фермерських господарств, безробіття, виснаження земельних ресурсів, істотна диференціація господарств за одержуваними доходами. Ринок у багатьох країнах призвів до екологічної катастрофи, забруднення водних ресурсів і ґрунту” [17].

Отже, світовий досвід свідчить, що навіть за умов розвинутої ринкової економіки існують об'єктивні причини державного регулювання ринку.

Ринок зерна також неспроможний (без належного державного регулювання) забезпечити продовольчу безпеку держави, паритет цін на промислову і сільськогосподарську продукцію, екологізацію виробництва, збереження і підвищення родючості ґрунтів, соціально-економічний розвиток сільських територій тощо.

Тому не випадково, ринок зерна в силу його високої соціально-економічної значущості традиційно вважається об'єктом особливої уваги урядових структур і об'єктом державного регулювання.

У сучасній науковій літературі дефініція “державне регулювання” розглядається досить широко і в загальному розумінні означає цілеспрямований вплив держави на об'єкти і процеси шляхом установлення правил поведінки для господарюючих суб'єктів з метою досягнення стабільного економічного розвитку або змін у потрібному для суспільства напрямку [2; 6; 7; 8; 16].

Так, М. Латинін констатує, що державне регулювання полягає в установленні державою загальних правил поведінки (діяльності) учасників суспільних відносин і їх коригуванні залежно від умов, які змінюються [13].

На наш погляд, державне регулювання ринку зерна – це вплив держави (суб'єкта регулювання) на об'єкти регулювання та ринкову кон'юнктуру з метою створення належних умов для виробництва, розподілу, обміну й споживання зерна, ліквідації “провалів” ринку, забезпечення продовольчої безпеки та сприяння сільського розвитку.

Тісно пов'язаним з “державним регулюванням” є термі “механізм державного регулювання”. У науковій літературі він має різне тлумачення. Так, на думку М. Корецького, “механізм державного регулювання економіки” можна

визначити як систему засобів, важелів, методів і стимулів, за допомогою яких держава регулює економічні процеси, забезпечує реалізацію соціально-економічних і правових функцій [12].

О. Комяков вважає, що механізм державного регулювання – це сукупність організаційно-економічних методів та інструментів, за допомогою яких виконуються взаємопов'язані функції для забезпечення безперервної, ефективної дії відповідної системи (держави) на підвищення ефективності економіки [11].

На думку М. Латиніна, механізм державного регулювання – це спосіб дій суб'єкта регулювання, який ґрунтується на базових функціях і принципах, забезпечуючи за допомогою форм, методів і засобів ефективне функціонування системи державного регулювання для досягнення визначеної мети та розв'язання протиріч [13].

На нашу думку, механізм державного регулювання ринку зерна – це сукупність цілей, принципів, функцій, форм, методів та інструментів та спосіб їх застосування суб'єктом регулювання (державою) щодо коригування (доповнення) (за необхідності) дії ринкового механізму, для подолання наслідків “провалів” ринку та деформацій ринку зерна, забезпечення необхідного рівня продовольчої безпеки та сприяння сільського розвитку.

Отже, враховуючи той факт, що суто ринковий механізм не в змозі вирішувати всіх проблем суспільного розвитку, є необхідним запровадження дієвого механізму державного регулювання ринку зерна, основні складові якого наведено на рисунку.

Однак окрім вад ринку, існують і вади держави – її нездатність забезпечити ефективний вплив на розподіл обмежених ресурсів і невідповідність політики розподілу обмежених ресурсів поширеним у суспільстві уявленням про справедливість. Основними причинами вад держави, що не дозволяє досягнути поставлених цілей, є такі: обмеженість інформації уряду, обмежені можливості урядового контролю за окремими наслідками власної діяльності, обмеженість його впливу на бюрократію та обмеженість, яка накладається політичними процесами [21].

У зерновій галузі вказані вади держави також проявляються і стримують її розвиток.

Таким прикладом вад держави були її дії на ринку зерна в 2002 – 2004 рр. Так, замість того, щоб давати змогу ринковому механізму відрегулювати дисбаланс у виробництві зерна, органи державної влади застосували ряд швидких заходів короткотермінової дії, які в більшості випадків не лише не давали бажаного результату, а й завдали шкоди. Дії держави в ці періоди носили характер прямого втручання в рух зерна між регіонами, в систему ціноутворення на зерно та продукти його переробки [13].

Тому застосування будь-яких інструментів державного регулювання ринку зерна має ґрунтуватися на об'єктивних даних та ґрунтовному аналізі можливих наслідків прийнятих державних рішень і сприяти його розвитку.

Рисунок. Складові механізми державного регулювання ринку зерна

Отже, ринок зерна як складова ринку за своєю сутністю не є самодостатнім і не може зберігати рівновагу тільки за рахунок власного механізму самоорганізації. Тому з урахуванням існуючого світового досвіду, який свідчить про всебічний захист доходів виробників від ринкової та природної стихій, об'єктивною необхідністю є втручання у функціонування національного ринку зерна держави.

Таким чином, національний ринок зерна поки що перебуває на стадії становлення, а тому лише частково забезпечує виконання покладених на нього функцій та завдань і в умовах глобалізації вимагає прискореного розвитку в напрямку належного забезпечення збалансування попиту та пропозиції, підвищення дохідності галузі та прискорення сільського розвитку, а вади ринку повинні нейтралізуватися заходами державного регулювання в рамках норм і правил СОТ, що буде предметом подальших наукових досліджень.

Література:

1. Про зерно та ринок зерна в Україні : Закон України від 4 липня 2002 р., № 37-IV. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
2. Бакуменко В. Д. Теоретичні та організаційні засади державного управління : [навч. посіб.] / В. Д. Бакуменко, П. І. Надолішній. – К. : Міленіум, 2003. – 256 с.
3. Веймер Д. Аналіз політики: Концепції і практика / Д. Веймер, Е. Вайнінг // пер. з англ. І. Дзюб, А. Олійник ; наук. ред. О. Кілієвич. – К. : Основи, 1998. – 654 с.
4. Гальчинський А. С. Основи економічних знань : навч. посіб. / А. С. Гальчинський, П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. – К. : Вища шк., 1998. – С. 532.
5. Гукасьян Г. М. Экономическая теория: ключевые вопросы : учеб. пособие / Г. М. Гукасьян ; под ред. д.э.н., проф. А. И. Добрынина. – 3-е изд., доп. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 199 с.
6. Державне регулювання економіки : підручник / [П. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога] ; за ред. д.е.н., проф., акад. АН вищої школи України І. Р. Михасюка ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Атіка ; Ельга-Н, 2000. – 592 с.
7. Державне управління : словник-довідник / В. М. Князев, В. Д. Бакуменко та ін. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – С. 117–118.
8. Дідківська Л. І. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / Л. І. Дідківська, Л. С. Головка. – К. : Знання-Прес, 2000. – 209 с.
9. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка / за ред. З. Ватаманюка та С. Панчишина. – К. : Альтернативи, 2001. – 716 с.
10. Калугин В. Железные объятия глобализации / В. Калугин, Р. Ильичев // Бизнес. – 2003. – № 30 (549). – С. 58–65. – (28 июля).
11. Комяков О. М. Державне регулювання перехідної економіки : автореф. дис. ... к.е.н. : спец. 08.01.01. “Економічна теорія” / О. М. Комяков. – К., 2000. – 19 с.
12. Корецький М. Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці : монографія / М. Х. Корецький. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 260 с.

13. *Латинін М. А.* Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання : монографія / М. А. Латинін. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2006. – 320 с.
14. *Лобас М. Г.* Розвиток зернового господарства / М. Г. Лобас. – К., 1997. – 448 с.
15. *Лукашевич В. М.* Глобалістика : учеб. пособие / В. М. Лукашевич. – 3-е изд., перераб. и доп. – Львов : Новий Світ, 2000, 2006. – 540 с.
16. *Майстро С. В.* Національний аграрний ринок в умовах глобалізації: механізм державного регулювання : [монографія] / С. В. Майстро. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. – 240 с.
17. *Макаренко П. М.* Моделі аграрної економіки / П. М. Макаренко. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 682 с.
18. *Макконел К. Р.* Економіка: принципи, проблеми и політика : [пер. с англ.] / К. Р. Макконел, С. Л. Брю. – 11-е изд. – К. : Хагар-Демос, 1993. – 785 с.
19. *Омельяненко Г. Г.* Особливості формування ринку зерна на маркетинговій основі / Г. Г. Омельяненко // Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у XX столітті. – 2009. – С. 483–487.
20. *Самуельсон П.* Макроекономіка : [пер. с англ.] / П. Самуельсон, В. Нордгауз. – К. : Основи, 1995. – 230 с.
21. *Стігліц Джозеф Е.* Економіка державного сектора / Джозеф Е. Стігліц ; пер. з англ. А. Олійник, Р. Сільський. – К. : Основи, 1998. – 854 с.
22. *Тарра Девід Г.* Глобалізація: мировые торговые потоки товаров и услуг как процент ВВП / Г. Тарра Дэвид // Торговая политика и значение вступления в ВТО для развития России и стран СНГ : руководство. – М. : Весь мир, 2006. – С. 150–155.
23. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції : [практ. посіб.] / за ред. П. Т. Саблука. – К. : ІАЕ, 2000. – 556 с.
24. *Хейне П.* Экономический образ мышления / П. Хейне. – М. : Прогресс, 1991. – С. 204.
25. *Хорошуля В. А.* До питання проблем розвитку ринку зернових на Сумщині : [кол. монографія] : у 2 т. / В. А. Хорошуля // Проблеми економіки агропромислового комплексу і формування його кадрового потенціалу / за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Амбросова, Г. Є. Мазнева. – К. : ІАЕ, 2000. – Т. 2. – С. 375–379.
26. *Яковец Ю.* Глобалізація и взаимодействие цивилизаций / Ю. Яковец. – М. : Економіка, 2001. – 346 с.
27. *Friedman Th.* Understanding Globalization. The lexus and the Olive Tree / Th. Friedman. – N. Y., 2000. – P. 9.
28. The encyclopedia Britannica. – 15th Edition. – Chicago, 1986. – 1044 p.

Надійшла до редколегії 22.03.2013 р.